

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

**אסטרטגיות התערבות חוטות תרבות:
זיהוי והמשגה**

ח'אולה זועבי וריקי סויה

**תדפיס מתוך גיליון 32
טבת תשע"א – דצמבר 2010**

אסטרטגיות התערבות מוטות תרבות: זיהוי והמשגה

ח'אולה זועבי וריקי סויה

תקציר

נקודת המוצא של מאמר זה היא ההבנה שבחירה של אסטרטגיות התערבות מועילות בעבודה סוציאלית תלויה בהקשר התרבותי, והיא מובנית חברתית ותרבותית. מאמר זה בא לזהות ולהמשיג אסטרטגיות התערבות מוטות תרבות שעובדים סוציאליים ערבים מיישמים בעבודתם עם פונים ערבים במחלקות לשירותים חברתיים. זיהוי אסטרטגיות ההתערבות נעשה באמצעות ראיונות מובנים למחצה עם 15 עובדים סוציאליים ערבים, העוסקים בתחומים שונים במחלקות לשירותים חברתיים ברשויות מקומיות בישראל.¹ המראיינים נבחרו בדגימה מכוונת, כדי להבטיח ייצוג הולם לאזור הגאוגרפי, לדת העובד הסוציאלי ולמגדרו. תהליך ההמשגה של האסטרטגיות נעשה באופן שיטתי. בסך הכול זוהו בתהליך 12 אסטרטגיות התערבות המותאמות לתרבות הערבית. האסטרטגיות האלו, הנגזרות מההקשר של התרבות הערבית, מאופיינות כבעלות נטייה קולקטיבית-מסורתית. נטייה זו מבוססת על ערכים ונורמות מסורתיות והולכת בעקבות מאפייניה וגבולותיה של החברה הערבית שבה צמחה. בחירת העובד הסוציאלי באסטרטגיות האלה מתבצעת מתוך אמונתו, שזו היא שיטה נוספת המאפשרת לשמור על טובת הפונה ועל הסתגלותו לחברה. לסיכום, באמתחתו של העובד הסוציאלי הערבי יש שני סוגים של אסטרטגיות התערבות: אחת מסתמכת על תאוריות ומודלים שלמד בהכשרתו המקצועית ונובעת מתוכם, והשנייה מתבססת על התרבות שבה הוא צמח וחי ונובעת ממנה. לעתים אסטרטגיות אלו משלימות אחת את השנייה, ולעתים מתקיימים ביניהן סתירות וניגודים.

מילות מפתח: תרבות, אסטרטגיות, התערבות, ערבים, טיפול

מבוא

תחום העבודה הסוציאלית, שהתפתח בארצות המערב, ניזון מהתרבות המערבית החילונית והליברלית, השונה מתרבויות רבות ברחבי העולם (Graham, 2002; Payne, 1997; 2005). בשנים האחרונות חלה עלייה במודעות לשונות תרבותית ולהשלכות שיש לה על הפרקטיקה במקצוע העבודה הסוציאלית (Ashencaen, Crabtree, Husain & Spalek, 2008; Council on Social Work Education, 2001; Dewees, 2001; Fellin, 2000; Lee & Greene, 1999; Mildred & Zuniga, 2004; Millstein, 1997; Park, 2005; Schmitz, Stakemn & Sisneros, 2001;

* המאמר מבוסס על השלב המתודולוגי הראשון בעבודת הדוקטורט של ח'אולה זועבי, המתבצעת במסגרת בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת תל-אביב.

1 המחברות מבקשות להודות לעובדים הסוציאליים על שיתוף הפעולה ועל תרומתם להמשגת אסטרטגיות ההתערבות.

(Torres & Jones, 1997; Yan, 2008). כדי להתמודד עם שונות זו בהקשר הטיפולי, פותחו שני מודלים: "רגישות תרבותית", העוזר לעובדים סוציאליים לפתח הבנה לתרבותו של "האחר"; ו"כשירות תרבותית", המתייחס לתוכן של רב-תרבותיות ומקנה מיומנויות טיפול בהקשר של חברה רב-תרבותית (Lee & Greene, 1999). עם זאת, שני מודלים אלו בכל זאת ניזונים מהתרבות המערבית ועלולים להיות בלתי מועילים בתרבויות אחרות.

תרבות, כפי שהספרות המקצועית מגדירה אותה, היא ערכים משותפים, אמונות, ציפיות, מנהגים וטקסים המשותפים לקבוצה מסוימת (Lazear, 1997; Yan, 2008). היא רבת-פנים ומעוצבת באמצעות הנחלת ערכים לאורך תהליך החברות (Hofstede & McCrae, 2004; Robertson, 1987; Roseneil & Seymour, 1999). דרך התרבות, אנשים חושבים ומציגים את עצמם במונחים של מגדר, לאום, אתניות, גזע ומיניות (Clarence, 1999; Roseneil & Seymour, 1999). נוסף על כך, התרבות מנחילה לאדם מערך שלם של ערכים, המשפיעים על דרך הסתכלותו והתנהגותו (Ember & Ember, 1998; Holland & Quinn, 1987; Lazear, 1997; Hofstede & McCrae, 2004; McCrae & Costa, 1999). ומעצבים את זהותו (Miller, 1999). אנשים המשתייכים לתרבויות שונות מגדירים וחווים סיטואציות שונות באופן שונה וכן מגיבים עליהן ומתנהגים בהן באופן שונה (Hoshino-Browne et al., 2005; Kitayama, Conner Snibbe, Markus & Suzuki, 2004; Markus & Kitayama, 1991; Triandis, 1989, 1996). תרבות היא גורם המשפיע על מה שנתפס כבעיה, על האופן שבו מפרשים בעיות, על אמונות בנוגע לסיבות של בעיות ועל התפיסות באשר לפתרונות הנאותים להן (Applewhite, 1998; Marsella & Yamada, 2000). בהתאם לכך, ניתן להניח כי לתרבות המסוימת של הפרט ישנה השפעה על המצבים שבהם העובד הסוציאלי מטפל (Heine, Lehman, Markus & Kitayama, 1999; Kitayama et al., 2004; Markus & Kitayama, 1991; Triandis, 1989, 1996).

נקודת המוצא של מאמר זה היא שבחירה מועילה של אסטרטגיות התערבות בעבודה סוציאלית תלויה בהקשר התרבותי (Goodstein, Nolan & Pfeiffer, 1982; Jagdish, Sheth, Gary & Frazier, 1992), ויתרה מזו, היא מובנית חברתית ותרבותית (Barise, 2005). כלומר, ניתן להניח שעובדים סוציאליים המשתייכים לחברות קולקטיביות יפעילו שיקולים שונים מאלה של עובדים סוציאליים שמשתייכים לחברות אינדיווידואליות; זאת, כתוצאה מהשוני הקיים במבנה "העצמי" בין החברה הקולקטיבית לאינדיווידואלית (Hoshino-Browne et al., 2005). תהליך קבלת ההחלטות והבחירה בחברה אינדיווידואלית נחשב כרציונלי, עצמאי ומשקף את רצונו המלא של מקבל ההחלטה. לעומת זאת, בחברות קולקטיביות, תהליך קבלת ההחלטות והבחירה מושפעים מאחרים ומחברי קבוצת השייכות ומבטאים את רצונות הקולקטיב יותר מאשר את רצון הפרט עצמו. לכן הפרט בחברה זו פועל למען שמירת הקשרים ההרמוניים עם חברי הקבוצה

באופן כללי (Heine et al., 1999; Hoshino-Browne et al., 2005; Markus & Kitayama, 1991; Triandis, 1996).

ניתן להניח כי העובד הסוציאלי הערבי, בדומה לכל עובד סוציאלי אחר, רואה במסגרת התאורטית המקצועית סימוכין אשר מהם הוא גוזר את אסטרטגיות ההתערבות המקצועיות הטיפוליות שלו. השאלה שעולה היא, מה קורה במצבים שבהם אסטרטגיות ההתערבות המקצועיות הטיפוליות אינן מתאימות לערכים ולנורמות של החברה הערבית שבה הוא חי ועובד, ואינם בהלימה עם גבולותיה ומאפייניה? האם במצבים מעין אלה יראה העובד הסוציאלי את מסגרת התרבות כחלופה למסגרת התאורטית המקצועית? העובד הסוציאלי נחשף למסגרת התרבותית במהלך החברות שלו; זאת על ידי מוסדות חברתיים שיוכיים, כמו המשפחה הגרעינית והמשפחה המורחבת, המהוות אבן יסוד ברכישת זהותו התרבותית. אם אמנם קיימים מצבים שבהם יפעיל העובד הסוציאלי אסטרטגיות התערבות המוטות על פי תרבותו, השאלות המתבקשות הן: מהן אסטרטגיות אלה, מהן מטרותיהן, ומהן הנחות היסוד שלהן? מאמר זה בא להשיב על שאלות אלו, כלומר, להמשיג אסטרטגיות התערבות הנשענות על תרבות "אחרת", ולהוסיף בכך נדבך חדש לידע הקשור באסטרטגיות ההתערבות התואמות את התרבות הערבית.

בשנים האחרונות פורסמו מספר מחקרים אשר עסקו בהתערבות טיפולית בהקשר של התרבות הערבית, ובקונפליקט הנוצר מהמפגש בין הערכים התרבותיים הקולקטיביים של החברה הערבית לבין הערכים המקצועיים האינדיבידואליים המערביים (Al-Krenawi & Graham, 2000; Dwairy, 1998; Haj-Yahia & Sadan, 2008).

מאמר זה בא להוסיף נדבך נוסף לידע החשוב המצטבר בתחום, בתעדו ובהמשיגו בשיטתיות תהליך של זיהוי אסטרטגיות התערבות טיפוליות ובהציגו רשימה של אסטרטגיות מוטות התרבות הערבית שעשויות להרחיב את ההבנה התאורטית והמעשית של העובדים הסוציאליים והחוקרים.

התערבות טיפולית בהקשר של התרבות הערבית

החברה הערבית בישראל נחשבת כחברה קולקטיבית, מסורתית ופטריארכלית (Al-Haj, 1987; Dwairy, 1998, 2001; Mikulincer, Weller & Florian, 1993). היא מאופיינת בהקשר תרבותי חזק, מחויבות לקולקטיביות על פני השוויון והאינדיבידואליזם, קידום טובת הכלל על פני טובת הפרט, יציבות חברתית רבה וקצב שינוי חברתי אטי (אלקרינאוי, 2002; Al-Krenawi & Al-Krenawi, 1999; Al-Krenawi, 1999; Al-Krenawi & Graham, 2000; Barakat, 2000; Haj-Yahia & Sadan, 2008). הפרט בחברה זו רואה עצמו כהרחבה של הזהות הקולקטיבית ומזהה את עצמו דרך עיני קבוצת ההשתייכות (אלקרינאוי, 2002). לכן, עם התבגרות הפרט והקמת משפחה גרעינית משלו, הוא ממשיך להיות תלוי במשפחה המורחבת (Al-Haj, 1989; Al-Krenawi).

יחסי הגומלין היום יומיים, מסייעת לו להתמודד עם בעיותיו ומעצבת את היחסים שבינו לבין הקבוצה (אלקרינאוי, 2002; Savaya, 1998; Haj-Yahia, 1995; Cohen, 2005). בתמורה, הוא מחויב בקבלת הנורמות המסורתיות ובהעדפת טובת הכלל על טובתו האישית (Barakat, 1993, 2000). מי שמסרב צפוי לדחייה חברתית ולעונש (אלקרינאוי, 2002; Barakat, 2000). ידה של החברה נשאת בדרך כלל על העליונה (עבד אלרחים, 1993; תלי, 2005), ובני משפחה המנסים לבטא את עצמם כיחידים מודעים לכך שהם עלולים לשלם מחיר על התנהגותם, כולל גינוי חברתי (אלקרינאוי, 2002).

עם זאת, ישנם מחקרים שמראים שהחברה הערבית עוברת שינויים, מחברה קולקטיבית לחברה אינדיבידואלית (מלקינסון וסויה, 1995; Abu-Baker & Dwairy, 2003; Al-Haj, 1989; Haj-Yahia, Bargal & Guterman, 2000; Lowenstein & Katz, 2000). על אף זאת, היא עדיין נוטה יותר לצד הקולקטיבי מאשר לצד האינדיבידואלי (Dwairy, 2001).

בחברה הערבית, התרבות משמשת מקור הכוונה והשראה לאורך כל תהליך הטיפול. לכן העובד הסוציאלי בתרבות זו צריך להעריך את הבעיה של הפונה מנקודת מבטו, מנקודת מבט משפחתו ומנקודת מבטה של החברה שהוא שייך אליה (אלקרינאוי, 2002). חברות שונות בעלות הקשר תרבותי שונה עשויות לפרש את בעייתו של הפונה באופן שונה. לדוגמה, אלימות נגד נשים בתרבות הערבית הקולקטיבית עדיין נחשבת לסוגיה אישית, בשונה מהחברה המערבית, שבה היא בעיה חברתית או בעיית חוק (Haj-Yahia & Sadan, 2008). התרבות הערבית משפיעה גם על סוג העזרה שאותה מבקשים הפונים ועל בחירת המסגרת של העזרה: פונים ערבים מעדיפים תמיכה רגשית ועצות על עזרה חומרית (אלקרינאוי, 2002) ופנייה למסגרת משפחתית לא פורמלית על פנייה למסגרת פורמלית (Savaya & Cohen, 2005). פונים ערבים חווים ומפרשים את התסמינים הפסיכולוגיים שלהם באופן גופני ולא באופן רגשי, והם נוטים לבטא את מצוקתם הרגשית בסומטיזציה, שהיא ביטוי גופני לבעיות רגשיות ונפשיות (אלקרינאוי, 2002).

הטיפולים המצליחים ביותר בקרב הפונים הערבים הם טיפולים הנחייתיים קצרי טווח, וזאת עקב תפיסת ממד הזמן של המטופלים הערבים (אלקרינאוי, 2002). מדי פעם הפונים עשויים לא להופיע לפגישה בזמן שנקבע או לשנות את משך הפגישה, וצפוי שיעדיפו טיפול קצר מועד על טיפול ארוך טווח (אלקרינאוי, 2002; Sue & Sue, 1990). יתרה מזו, נוסף על המטופל עצמו, העובד הסוציאלי בחברה זו משתף אנשים נוספים במשפחת המטופל ובסביבתו הקרובה בניתוח הבעיות והפתרונות ובמתן העזרה (אלקרינאוי, 2002). דבר זה משפיע על גישת הטיפול, היות והמחויבות לערב את המשפחה בתהליך הטיפול ולתת לה הרגשה שהיא חלק מהתהליך מכוונת לגישה שמדגישה את האינטגרציה החברתית לעומת הגישה הפסיכולוגית (אלקרינאוי, 2002; Budma, Lipson & Meleis, 1992).

ההקשר התרבותי דורש מהעובד הסוציאלי להתחשב בכך שההפניה לשירותים החברתיים, לאנשי בריאות הנפש ולטיפול משפחתי או זוגי יכולה להתפרש באופן שלילי וליצור תווית שלילית (אלקרינאוי, 2002; Savaya, 1995; Fabreka, 1991). הוא צריך גם להתחשב במרכזיותה של הדת, להיות מודע להשפעת הדת על הפונה ולשלב את האמונה הדתית בתהליך הריפוי (אלקרינאוי, 2002). עליו להבין שלפונה הערבי קשה לחשוף את בעיותיו האישיות ואת רגשותיו בפני אדם שמחוץ למשפחתו וקהילתו, בייחוד אם הדברים נתפסים כמסכנים את כבוד המשפחה (אלקרינאוי, 2002; Al-Issa, 1990), ושהאדם שחושף את בעיותיו יכול להיתפס כחלש ולא נאמן (Al-Issa, 1990). משום כך, התנגדות לחשיפה תתפרש על ידי המטפל השייך לאותה תרבות כחשש ודאגה בהקשר התרבותי ולא כהתנגדות של הפונה לטיפול (אלקרינאוי, 2002). לסיכום,

בעקבות מחקרים אלה, מאמרנו יוצא מתוך נקודת ההנחה כי תרבותו של העובד הסוציאלי משפיעה על תפיסת תפקידו, על ציפיות הפונה ממנו ועל סוג האסטרטגיות והטכניקות שהוא ישתמש בהם. המאמר מציג תוצרים של תהליך לזיהוי והמשגת אסטרטגיות התערבות מוטות תרבות שעובדים סוציאליים ערבים מיישמים בעבודה שלהם עם מטופלים במחלקות לשירותים חברתיים.

מתודולוגיה

זיהוי אסטרטגיות ההתערבות נעשה באמצעות ראיונות מובנים למחצה עם 15 עובדים סוציאליים ערבים, העוסקים בתחומים שונים במחלקות לשירותים חברתיים ברשויות מקומיות בישראל. הראיונות, שנערכו באפריל 2007 במחלקות לשירותים חברתיים, ארכו כשעה וחצי. הריאיון התחיל בשאלה, האם המרואיין חושב שקיימות אסטרטגיות התערבות תואמות תרבות ערבית, ואם כן, מהן ומה הנחות היסוד שבבסיסן (השאלון מוצג בנספח א).

המרואיינים נבחרו בדגימה מכוונת, כדי להבטיח ייצוג לסוג היישוב שבו פועלות המחלקות (מן הבחינות של גודל היישוב, האזור הגאוגרפי שלו ומידת המעורבות של אוכלוסייתו), לדת של העובד הסוציאלי (מוסלמי, נוצרי או דרוזי) ולמגדרו. במחקר לא התכוונו לחפש את השונות בין הקבוצות המרכיבות את החברה הערבית. דגימת המרואיינים על פי נתוני הרקע בוצעה במטרה לאפשר העלאת אסטרטגיות מוטות תרבות שכיחות או משותפות (או שני סוגי האסטרטגיות גם יחד) לתת-הקבוצות המגוונות בחברה הערבית.

תהליך ההמשגה של אסטרטגיות ההתערבות מוטות התרבות הערבית נעשה באופן שיטתי וכלל את השלבים הבאים:

- א. תמלול התשובות שעלו בראיונות עם המרואיינים
- ב. ניתוח תוכן לזיהוי אסטרטגיות ההתערבות השכיחות וההנחות העומדות בבסיסן
- ג. ניסוח אסטרטגיות ההתערבות והנחות היסוד

ד. אימות האסטרטגיות והנחות היסוד עם המרואיינים עצמם. המרואיינים קיבלו בחזרה את ניסוח האסטרטגיות והנחות היסוד והתבקשו לציין, באיזו מידה הן משקפות את מה שאמרו בריאיון. כמו כן הם התבקשו לשפוט את בהירות הניסוח של האסטרטגיות.

ה. תיקון ניסוחים בהתאם להערות והארות של העובדים הסוציאליים ומתן כותרות לאסטרטגיות ולהנחות היסוד שזוהו

ו. החזרת החומר לעובדים הסוציאליים לחוות דעת חוזרת

ז. תיקון של ניסוח הכותרות בהתאם להערות שהתקבלו מהעובדים הסוציאליים

ח. גיבוש רשימה סופית של 12 אסטרטגיות התערבות מוטות התרבות הערבית, תוך הדגשת הנחות היסוד שלהן

לוח 1: חלוקת העובדים הסוציאליים המרואיינים על פי משתני הרקע שלהם (n=15)

משתני הרקע	המרואיינים
מגדר	נשים: 10 גברים: 5
גיל	בני 25–40: 13 בני 41–60: 2
דת	מוסלמים: 9 נוצרים: 4 דרוזים: 2
סוג היישוב	יישוב עירוני: 8 יישוב עירוני מעורב: 2 יישוב כפרי: 5
אזור גאוגרפי	צפון הארץ: 8 המזרח: 3 המרכז: 2 הנגב: 2

המצאים

בתהליך ניתוח הנתונים זוהו 12 אסטרטגיות התערבות מוטות התרבות הערבית. הן תוצגנה תוך התייחסות לשלושה פריטי מידע: הכותרת שניתנה להן, מטרותיהן והנחות היסוד שלהן.

אסטרטגיה 1: גיוס תמיכה מהסביבה החברתית הלויאלית, המבוססת על קשרי דם (המשפחה המורחבת והחמולה) של הפונה.

מטרת האסטרטגיה: גיוס מערכות תמיכה מהסביבה הקרובה של הפרט ומתן הזדמנות לשיתוף אנשים משמעותיים בעולמו הרגשי של הפונה, בלי היסוס ובנחת (פדפדא فضفضة).

הנחת היסוד העומדת מאחורי האסטרטגיה: הסביבה הקרובה נאמנה לפרט ולאינטרסים שלו. בתוך הסביבה הקרובה ניתן להתבטא בביטחון ומבלי להרגיש

איום, מאחר שהכול נשאר "בתוך הבית". בכך שהסביבה הקרובה שומרת על הסודיות, היא שומרת על קיומה ולכידותה. לכן מותר לשתף, לאוורר רגשות, להביע אי-שביעות רצון ולבקר, בתנאי שזה יישאר "בפנים". נדיה, לדוגמה, אומרת: "המשפחה היא המקום אשר אכפת לו מהפרט. גם אם ההתנהגות שלנו היא לא לפי ציפיות חברי המשפחה, הם לא יספרו את זה לזרים. הכול צריך להיות פנימי. יש פתגם ערבי שאומר: 'בני לביןך תשחט אותי, אך בפני הזרים אל תעשה לי שעוררייה' (بيني وبينك اذبحني وبين الناس لا تفضحني)". סמאח מדגישה: "גם אנשים שסובלים בתוך משפחתם יעדיפו להשאיר את הכול בתוך המשפחה". ראניה מסבירה: "למה הכול צריך להישאר בתוך המשפחה? [כי] אדם שמתנער מהמשפחה ומקבוצת השייכות שלו נשאר בלי גב. לכן אני מאמינה בחשיבות קרבת הדם והקשרים הקרובים, בכך שהם מאפשרים לי לאוורר את רגשותיי (פדפדא فضفضه). הוצאת הדברים החוצה רק תפגע בדימוי ובסטטוס של הפרט ושל משפחתו". ראניה מתארת מקרה: "סמיר [שם בדוי] בן ה-18 התחיל להיות עצבני, הסתגר והתדרדר מבחינת לימודים וזאת בעקבות פשיטת הרגל הכלכלית של אביו. היה חשוב לו שהחברים בלימודים והמכרים לא ידעו על המשבר המשפחתי. לאחר גיוס תמיכה מסביבתו החברתית הלויאלית (דודים ובני דודים), הוא התחזק והדימוי העצמי שלו עלה. מערכת זו נתנה לו הרגשה של אמינות ואמון ותחושה של שותפים למשבר".

אסטרטגיה 2: קרבה לאלוהים כמקור כוח לעמידה בפני הקשיים והבעיות.

מטרת האסטרטגיה: חיזוק הפונה בפני הבעיות אשר עומדות בפניו על ידי התקרבות לאלוהים, וזאת דרך קיום מצוות דתיות ואחיזה באמונה, שכל המתרחש הוא רצונו של אלוהים.

הנחת היסוד העומדת מאחורי האסטרטגיה: אלוהים הוא מקור הכוח והעצמה, והוא משרה אותה על הפרט. הוא העוזר והמסייע לפרט בהשגת רצונו ובהגשמת חלומו. הוא המחליט, הנותן והלוקח, ותפקידנו להתקרב אליו ולבקש ממנו עזרה. אחיזה באמונה על קיומו של אלוהים היא בעצמה מקור כוח. פאדיה אומרת: "קרבה לאלוהים היא ערך חשוב, מה יותר חזק מאשר להתקרב אליו ולבקש ממנו?"; סאמי טוען, ש"אלוהים ברא אותנו, והוא שומר עלינו ולא יעזוב את מי שברא"; אימאן מוסיפה: "מי יותר נדיב מאשר אלוהים? אם הוא נתן לנו את אשר אנו, הוא לא ינטוש אותנו. אני יודעת שיש משהו מסתורי בגישה הזו, אך במקרה של מוות ואבדן של קרוב או במצב של רצון שלא מתממש [בקלות], כמו כניסה להיריון לאחר הרבה שנות נישואין, ההתמודדות דרך קרבה לאלוהים עובדת טוב. כמובן זה מלווה בעוד תהליכים ועשייה, אלא [ש]הקרבה לאלוהים מעלה את המוטיבציה להתמיד בניסיון או להשלים עם המצב הקיים".

אסטרטגיה 3: ייחוס האסונות שקורים לאנשים לגורל.

מטרת האסטרטגיה: עזרה לפרט להתמודד עם בעיות קשות הנחשבות לאסון, כמו מקרה מוות, להפחית ייסורים ולהשלים עם המצב הקיים כגזרה משמיים שאין לאדם שליטה עליה, תוך ייחוס המצב הקשה לגורל, היינו הגורל אחראי לכול.

הנחת היסוד העומדת מאחורי האסטרטגיה: גורלו של האדם הוא קבוע, אלוהים כותב ומכתיב אותו מאז שהאדם נולד ואפילו לפני הולדתו. האדם לא יכול למנוע את גורלו או לדחות את התרחשות האירועים. אחמד אומר ש"לא ניתן למנוע את הגורל". פאדיה מאמינה, ש"אין מי שיכול לדחות את הגורל, הגורל מגיע בלי שביקש רשות". סנאא סבורה ש"גם אם היינו מתנהגים אחרת, הגורל היה מנצח". מנאר אומרת: "קבלת אלקאדא ואלקאדר [בערבית: לקבל את גזרת האלוהים] היא יסוד חשוב ומבחן לאמונה שלנו".

אסטרטגיה 4: ניסוח מחדש לבעיה, תוך שימוש במושגים וביטויים תרבותיים רלוונטיים.

מטרת האסטרטגיה: רתימת אנשי מפתח בקהילה לפתרון הבעיה על ידי ניסוח הבעיה במושגים וביטויים תרבותיים מוכרים, כדי לקרב את עולם התוכן שהוגדר באופן מקצועי לתפיסת העולם של האנשים המסייעים בפתרון הבעיה ואשר אינם מכירים את הפן המקצועי.

הנחת היסוד העומדת מאחורי האסטרטגיה: התרבות, מנהגי דת וחברה הם סימוכין למתן פתרונות שונים. בעיות של אנשים חוזרות ונשנות, והן רק מופיעות בצורות ובמושגים שונים בהתאם להתפתחויות במציאות. לכן, כדי להגיע לפתרון בעיות אלו, צריך לנסח את הבעיות מחדש בביטויים ובמושגים המוכרים בתרבות. סאמי מסביר, ש"ניסוח מופשט במושגים המותאמים להקשר החברתי מסייע רבות בהבנת הבעיה ובהשלכותיה". אימאן אומרת: "לרוב אני מחליפה את המושגים שלמדתי באוניברסיטה במושגים תרבותיים אשר מדברים יותר לעולמו של הזולת, וכך אני מצליחה ליצור אתו שיח ברור, שבו עולם התוכן של שנינו משותף". אחמד אומר: "אני מרגיש ששימוש במושגים מעולם התוכן המקצועי משרה אווירת ניכור ביני לבין הפונה, דבר המרחיק את הפונה ממני". סמאח מתארת מקרה של רתימת אנשי קהילה לפתרון בעיה:

כשאני מנסחת את הבעיה במושגים מוכרים, אני מצליחה יותר לרתום אנשים לפתרון. לילה [שם בדוי] הגיעה לכאן והתלוננה על זה שבעלה אונס אותה וביקשה להתגרש. לאחר הרבה שיחות אתה ופרישת אלטרנטיבות שונות, היא הייתה נחושה בדעתה לגבי הגירושין וביקשה ממני לסייע לה בקבלת גט. תיאמתי אתה ופנינו לקאדי השרעי, שאני והוא [הקאדי] מכירים [זה את זו] בהיותו חבר בוועדה קהילתית המורכבת מאנשי הקהילה (וועדה זו כוללת אנשים מתחומים שונים ופועלת בשיתוף פעולה כגוף המסייע במציאת פתרונות לבעיות בקהילה). היא סיפרה לו על זה שהוא אונס אותה. הקאדי השרעי התנגד בתוקף למה שהיא אמרה, וענה לה שאין דבר כזה שהבעל אונס את אשתו. אמר לה: "את אשתו על פי השריעה, ויש לו זכויות, שכידוע לך את צריכה לקיים את מבוקשו". היות ואני מכירה את הבעיה של לילה, הצגתי את בעייתה שלה במושגים תרבותיים קרובים לעולמו של הקאדי. העליתי בפניו שתי אסמכתאות מהדהות אשר מחייבות את הגבר להתייחס לאשתו בצורה טובה, תוך שימוש

בפסוקים מחזון הנשים בקוראן: "בני אדם! יראו [את] ד' אשר בירכם מאדם ואשתו, ויוציא מחלציהם אנשים ונשים לרוב; כבדו את ד' אשר אתם מפילים תחינתכם לפניו, ואהבו את אמכם אשר ילדתכם; כי אל שומרכם!" (אלקוראן הקדוש, הנשים [אלניסאא], פסוק 1); "דברו אתן רכות! ואם תשאנו אותן, אולי תשאנו את הטוב לכם מאלוהיכם" (שם, פסוק 19). כמו כן השתמשתי בחדית', באימרה של הנביא מוחמד: 'המאמינים השלמים והמוסריים והטובים ביותר ביניכם הם אלה הטובים לנשותיהם'. לאחר ישיבות ספורות עם הקאדי לילה קיבלה גט.

אסטרטגיה 5: אימוץ דפוסי תקשורת המאופיינים בוותורים והימנעות מעימותים.

מטרת האסטרטגיה: שמירת שלום בית, התרחקות מעימותים וחיכוכים בין שני צדדים והשארת האופצייה לתיקון ופשרה.

הנחת היסוד העומדת מאחורי האסטרטגיה: מתחים בחברה מותרים כל עוד הם לא פוגעים בלכידות חברתית. פגיעה בלכידות חברתית תערער את האיזון בתוך החברה, תאיים על קיומה ותוביל לפירוקה. לכן האנשים צריכים לשמור על לכידות חברתית, וזאת על ידי שמירת ההרמוניה החברתית, הימנעות מעימותים ואימוץ דפוסי תקשורת הנשענים על ויתורים לאחר. מתחים בין שני צדדים יכולים לפגוע קשות באפשרות לתיקון אחרי שהם נרגעים. לפיכך עדיף רצוי "להנמיך את הטונים", להתעלם ולהתרחק מכל מגע וחיכוך. עומר טוען, ש"עימות, אפילו אם הוא על רקע צודק, לא יוביל לסיטואציה טובה"; סמירה אומרת, ש"מעיימות יוצא רק עוד מתח ועוד מסבך את המצב"; נאדיה מאמינה, ש"וויתור זה לא סתם, זה כוח ויכולת. הימנעות מעימות זו אמנות שרק אנשים רגישים בעלי ראייה ארוכת טווח יכולים לאמץ. זה מראה על רמת הסובלנות והבגרות. מוותרים ונמנעים מעימותים עד שהרוחות נרגעות, ואז הנגישות לבעיה ולפתרונה היא ממקום פחות טעון".

אסטרטגיה 6: עריכת "סולחה" בין המסוכסכים ביזמת מכובדי הקהילה.

מטרת האסטרטגיה: סיום הסכסוך בין הצדדים על ידי מכובדי הקהילה בלי לערב את הממסד ובלי להפעיל את החוק או להזמין משטרה.

הנחת היסוד העומדת מאחורי האסטרטגיה: הסכמה חברתית היא ערך חשוב לקיומה ולהמשכה של החברה, במיוחד כאשר מציינים למכובדי הקהילה הנושאים את ערכי המורשת והאחראים להרמוניה של החברה. פגיעה בהסכמה פירושה שבירת מוסכמות יסודיות בעתיד החברה ובמסגרת אשר מספקת הרגשת שייכות, זהות, ביטחון, הגנה ותמיכה רגשית. לכן חשוב לפתור סכסוכים שונים במסגרת הקהילה ללא התערבותו של הממסד הפורמלי (בתי משפט, משטרה ועוד). פתרון בתוך הקהילה יהיה מקובל על כולם, בלי מנצח ומנוצח, וישמור על הכבוד והסטטוס של מכובדי הקהילה. אחמד שואל: "למה לי לערב את המשטרה כשניתן להגיע לתוצאות טובות בפנייה למכובדי הקהילה?"; סנאא אומרת: "הרבה פעמים אני פונה לאנשי הקהילה ומבקשת את עזרתם. הם מבוגרי הקהילה וכבודם במקומם שמור.

תמיד התגייסו ועזרו ואנשים מרוצים ומצייתים להם"; אברהים אומר: "מכובדי הקהילה הם אנשים עם הרבה ניסיון, הם מבוגרים שעברו עליהם הרבה דברים והיו מעורבים בהרבה סוגיות. לכן אני רואה בהם מוקד כוח ופונה אליהם בסוגיות שונות. במקרים שישנו צורך בהפעלת החוק, או במקרים שאני רואה הידרדרות אשר מצריכה התערבות החוק והמשטרה, אני פונה למכובדי הקהילה ומבקש מהם להתערב כדי לשים קץ לבלגן".

אסטרטגיה 7: הצגת המשמעות התרבותית של הבעיה בפני הפונה והדגשת השלכותיה החברתיות עליו.

מטרת האסטרטגיה: הארת עיניו של הפונה בנושא תגובות החברה על בעייתו וכיצד תגובות אלה תשפיענה עליו, כך שבקבלו החלטה כלשהי, הוא אמור לקחת בחשבון את התרבות ואת החברה שבה הוא חי. במצב שהוא יחליט לא להתחשב בהקשר התרבותי, אסטרטגיה זו מיועדת להאיר את עיניו בנוגע לסנקציות שהחברה צפויה להטיל עליו.

הנחת היסוד העומדת מאחורי האסטרטגיה: כאשר אדם נקלע לבעיה כלשהי, הוא צריך להבין ולשקול את המשמעויות וההשלכות החברתיות שלה. בעייתו של האדם אינה קשורה רק אליו, אלא היא גם בעייתה של החברה כולה. רובא מאמינה, ש"לא ניתן להגדיר את הבעיה עם הפונה מחוץ להקשר התרבותי"; אברהים מוסיף:

ניתן להגדיר את הבעיה בלי להתייחס להקשר התרבותי. כמו כן, ניתן להציע פתרון מחוץ להקשר זה. אבל לדעתי זה לא אמת, לא מציאות. זו היא אשליה שאין לה כיסוי חברתי. לדוגמה, החלטה של גבר שבחר להתגרש תהיה יותר בטוחה מבחינתו לאחר שמתאפשר לו להבין את ההשלכות החברתיות לכך. לגבר יותר קל להתגרש מבחינה חברתית מאשר לאישה. אך עדיין הגבר חייב לחברה דין וחשבון לגבי החלטתו. כתוצאה מכך, הוא צריך לצפות את תגובת החברה, ואז הוא יכלכל את צעדיו. אם הוא ילך בניגוד לציפייה החברתית הרווחת ויתגרש, הוא ישלם מחיר לא קל, שבדרך כלל מתגלם בנידוי ואי-קבלה. קיימת אופצייה מתישה, בה הפרט מתגרש וממשיך להצטדק ולרדוף את הרצייה החברתית כדי להרגיש עצמו עדיין שייך, והחברה מקבלת אותו למרות שהתגרש.

אסטרטגיה 8: הגליה ושינוי מקום מגורים כדי להתחיל חיים חדשים.

מטרת האסטרטגיה: מתן הזדמנות לחיים חדשים רחוק מהאיום ומההיסטוריה שגרמה לאדם לגלות.

הנחת היסוד העומדת מאחורי האסטרטגיה: התרחקות היא מרכיב חשוב בהפחתת האיום, בשמירה על חיי הפרט ובמתן פתרון לבעיותיו, במיוחד אם לא ניתן להגיע לפשרה. מעבר האדם למקום אחר הוא פתרון אפשרי, והוא מאפשר לפרט להתחיל מחדש רחוק מההיסטוריה שלו. רים סבורה, ש"האדם לא יכול לעמוד בכעס החברה, אפילו אם לא ידברו אתו על הכעס שלהם, הם לא יוותרו על כך שהוא

כן ירגיש שהם כעוסים". פאדיה מסבירה, ש"במקרים הקשים ביותר עדיף לשנות מקום מגורים, כי אנשי הסביבה לא ירדו ממנו. כשיתרחק, ישכחו ממנו. יש פתגם שאומר: 'רחוק מהעין רחוק מהמחשבה' (بعيد عن العين بعيد عن البال). אימאן מתארת מקרה של הגליה:

היו מקרים שראינו בהגליה ומעבר למקום אחר פתרון טוב. נכון, זה לא קל וכרוך בכאב, אבל עדיף מאשר להסתגר בבית ולא להרגיש נוח לצאת בפני החברה. לדוגמה, מהא [שם בדוי], אישה גרושה בת 29 ואימא לשלושה ילדים בני 7, 5 ושנתיים, שגרה באחד היישובים הערביים. לפני שלוש שנים היא התגרשה על רקע אלימות במשפחה מצד בעלה. בזמנו ומסיבות שונות, בית הדין השרעי פסק שהילדים יהיו בחזקת האב. אחרי הגירושין, מהא עברה לגור אצל הוריה באותו יישוב. מבית ההורים היא ניהלה מאבק מול בית המשפט האזרחי, שהחליט להחזיר לה את ילדיה עם הסדרי ראייה לאב. לאחר מכן, בשיחות אתה עלתה אופציית עזיבת היישוב. מהא חיה מקצבת המזונות בצד עיסוק בעבודות משק בית מזדמנות כדי להתקיים. יום אחד היא הגיעה אליי ללשכה כועסת, מפוחדת וחרדה. היא סיפרה לי שלפני יומיים, כשביקרה אצל הוריה עם ילדיה, ביתה נשרף באופן חלקי. היא ייחסה את שרפת הבית לגילוי הקשר האינטימי שהיא מנהלת ופירשה את השרפה כאזהרה להוצאתה מהיישוב. פרשנו ביחד מספר אופציות שונות, ובסוף [היא] החליטה לעבור מקום מגורים.

אסטרטגיה 9: גיוס הגנה וחסות מההנהגה המקומית.

מטרת האסטרטגיה: סיפוק הגנה ושמירה על הפונה על ידי הנהגה המקומית, בהיותה סמכות עליונה, מיופת כוח לפעול ולהכריע בסוגיות משמעותיות בחברה.

הנחת היסוד העומדת מאחורי האסטרטגיה: ההנהגה המקומית של הקהילה היא גוף סמכותי אשר ביכולתו להכריע בסוגיות רבות בתוך הקהילה. להנהגה זו אכפת מהקהילה, והיא פועלת על פי שיקול דעת אשר לוקח בחשבון גורמים הקשורים להרכב חברתי ולערכיה התרבותיים של הקהילה. עאדל מסביר, ש"ההנהגה המקומית פתרה הרבה בעיות ביישוב. אנשים מכבדים אותם, הם פניה של הקהילה ומה שהם קובעים מתקבל". מנאר מתארת:

לפני שישה חודשים, מישהו מהיישוב רצה להתחתן עם מישהי שעובדת אנו במפעל. כנראה היה ביניהם סוג של קשר לא מדובר. האב של הבחורה סירב בתוקף, היות והחתן ממשפחה לא מיוחסת. הבחורה התנגדה להחלטת אביה בתוקף, ואז האב איים להרוג אותה אם תמשיך להתנגד לו. כמו כן, הפעיל עליה כמה סנקציות שאוסרות אותה בבית ומונעות אותה מעבודתה. בהיעדרות אביה מהבית היא התקשרה אליי וביקשה ממני לערב אחד ממנהיגי הקהילה. בזמן שדיברנו האב נכנס ושמעתי אותו צועק, ואז נותק הקשר אתה. בינתיים הבחורה ברחה לאחד מבתי מנהיגי הכפר, והיא ביקשה את חסותו. בעקבות המעורבות של המנהיגים, [היא] התחתנה עם אותו בחור בהסכמת אביה.

אסטרטגיה 10: הבלטת ההשפעות שיש להחלטות של הפונה על הסביבה החברתית הלייאלית (המשפחה המורחבת, החמולה וקבוצת השייכות) שלו.

מטרת האסטרטגיה: עזרה לפונה לקבל החלטות תוך התייחסות מעמיקה להשפעת ההחלטות על המשפחה המורחבת, החמולה וקבוצת השייכות שלו, כך שהחלטותו תתקבל בהלימה עם התרבות וערכיה, ולא בניתוק ממנה.

הנחת היסוד העומדת מאחורי האסטרטגיה: לחברה יש מנגנוני תגמול וענישה לא פורמליים. החברה רואה בחיוב את התנהגותו או עמדתו של הפרט או מפעילה עליהן סנקציות בהתאם למרחק שלהן מהגבולות שהחברה קבעה לעצמה. אדם שפועל בהתאם למוסכמות החברה וגבולותיה יתקבל בברכה, ואילו אדם שבוחר בחירות שאינן מתאימות לחברה, יופעלו נגדו סנקציות בהתאם למידת התרחקותו מהמוסכמות החברתיות. עומר אומר: "אני רואה מחובתי להסביר לפונה את השפעת בחירתו, לא רק עליו, אלא גם על משפחתו המורחבת"; עאדל מתאר מקרה:

כאן הכול קשור. מהניסיון שלי, ראיתי שדיון מעמיק בהשלכות הבחירה של הפונה על סביבתו הקרובה יכול להשפיע בצורה מהותית על החלטתו. לפני שנתיים היה מקרה של איבתסאם [שם בדוי], רווקה בת 37, שנשארה לגור עם זוג הוריה הקשישים לאחר שהאחים שלה התחתנו ועזבו את בית ההורים. היא גרה באחת הערים המעורבות בארץ ועובדת בתחום החשבונאות בחברה לשיווק מוצרי מזון. במסגרת עבודתה, היא הכירה גבר רווק ופנוי בן 47 מעדה אחרת. הם התאהבו, הסתדרו ביניהם, תמכו [זה בזה] וסייעו זה לזה. בהתחלה היא העדיפה להסתיר מהוריה כל מידע לגבי קשריה אלה וניהלה הכול בסודיות מוחלטת, וזאת בידעה שמשפחתה תתנגד לקיום קשר עם גבר מעדה אחרת. היום, והיות שהיא בטוחה בקשר ומעוניינת להמשיך בו, פנתה אליי להתייעצות. רואים כמה כואב לה ועד כמה היא קרועה בין האהבה שלה לבין המחויבות שלה למשפחתה ומפני הפחד לאבד אותם, וכיצד המצב גרם אצלה לתחושת קושי, למתח נפשי ולדילמות מצפונית. כמו כן, מהדיבור שלה הורגשה נטייתה לנקוט צעד ולעבור לגור עם הגבר שהיא רוצה בו, כדי להפוך את הקשר הזה לעובדה קיימת. בפגישות שלי אתה לא ראיתי מנוס מאשר לעמוד באופן מפורט על ההשלכות והמשמעות של הצעד שהיא עלולה לנקוט, עליה ועל משפחתה. לאחר התלבטות גדולה, היא החליטה להשאיר את המצב כמו שהוא. אני לא יודע אם היא עודנה בקשר או לא, ואם כן כיצד היא מנהלת קשר זה. מה שאני יודע, שהיא עדיין גרה עם זוג ההורים שלה.

אסטרטגיה 11: "אל-סותרת" או "אל-סתר" (מטפורה שמשמעותה בשפה הערבית: להעלים, להטמין, להחביא, להסתיר ולכסות). הפירוש המילולי הוא לכסות חלקי גוף אינטימיים של האדם מפני האחרים, כי ראייתם היא בגדר טאבו.

מטרת האסטרטגיה: שמירה בסוד של חיי האנשים אשר בחרו ללכת בניגוד לכללי החברה וגבולותיה. הפעלת אסטרטגיה זו לא באה ממקום של שמירה על הפרטיות או הסודיות של הפרט, אלא מידיעה שהדלפת מידע בסוגיה לאנשים אחרים כרוכה

באיום על הפונה ועל חייו. בדרך כלל אסטרטגיה זו רבת-שימוש אצל פונות; כלומר, משתמשים באסטרטגיה זו כדי לשמור על חיי הנשים אשר בחרו ללכת בניגוד לנורמות ולערכים התרבותיים.

הנחת היסוד העומדת מאחורי האסטרטגיה: החברה מטילה עונשים וסנקציות על אנשים שבחרו ללכת בניגוד למוסכמות החברתיות והתרבותיות. חומרת העונש שמוטל תלויה באופן כללי במידת הסטייה מהמוסכמות. לכן צריך להסתיר כל מידע אשר עלול לסכן את חייו של הפרט. מנאר סבורה, ש"אל-סותרה" זו מצווה מאלוהים. כך ניתן למנוע רכילות שתוכל לסכן חייהם של נשים²; רים אומרת כי "אל-סותרה" היא דרך חזקה לשימור חייהם של הנשים; סמירה מספרת, כי מתחת לכותרת "אל-סותרה", היא מקבלת מוועדות "אל זאקאת"², אשר כל חברה גברים דתיים, מימון כספי לצורך התמודדות בסוגיות הנתפסות כטאבו בחברה, כגון ביצוע הפלות לנשים שנכנסו להיריון מחוץ למסגרת הנישואין או ביצוע תפירת קרום הבתולין לקראת הנישואין לנשים שאיבדו את בתוליהן. על פי המסורת, דינן של נשים אלו הוא מיתה.

אסטרטגיה 12: גיוס תמיכה לפונה מקבוצת השייכות, לאו דווקא מכזו המבוססת על קשרי דם (קבוצת החברים לעבודה, קבוצה דתית, קבוצת גיל).

מטרת האסטרטגיה: גיוס מערכות תמיכה מקבוצות השייכות שאינן מבוססות על קשרי דם, בהיותן חלק בלתי נפרד מחיי היום של הפרט. כך יתאפשר לפונה גם במשך היום, בעת שהוא רחוק מבני משפחתו, להיות בקרב קבוצה תומכת. אפילו אם הוא יבחר לא לשתף את האחרים ברגשותיו ומחשבותיו, הקבוצה בכל זאת תספק לו הרגשה של "אנחנו אתך ואוחזים בך".

הנחת היסוד העומדת מאחורי האסטרטגיה: קבוצת השייכות היא מסגרת אשר מספקת חום ואהבה; לאנשים בחברה הערבית אכפת אחד מהשני גם אם אין ביניהם קרבת דם. הם תומכים אחד בשני במצבים שונים ומסייעים לפרט בהתמודדות, במיוחד במצב של משבר, מחלה ומוות. לדברי רובא, "אפילו אם אני נוקטת צעדים ברמה הפרטנית בטיפול, יש מקרים שגיוס קבוצת השייכות הוא חלק חשוב בטיפול". סנא מוסיפה ומתארת מקרה של פונה:

קבוצת השייכות היא מסגרת שיכולה לעטוף את האדם במצבים קשים, דוגמת אבו סלים. אשתו מרים נפטרה באופן פתאומי עקב התקף לב, הוא קיבל את האירוע בצורה קשה והיו לו סימנים של מופנמות והתבודדות. הילדים שלו ייחסו זאת להתאבלות על אמא שלהם.

כשבעה חודשים לאחר פטירתה, המשיכו להופיע אצלו סימפטומים והרגלים לא אופייניים לאישיותו: מסתגר ומתרחק מאנשים, כואב, עצוב ועצבני; כמו כן, רמת תיאבון ירודה שגרמה לירידה משמעותית במשקל. בנוסף, הוא שהה מעט זמן

2 "א-זכאה", או "א-זכאת", היא אחת מחמשת עמודי האסלאם – המצוות העיקריות באסלאם. המצווה מחייבת את המוסלמי לתרום מכספו לצדקה.

בעבודה, נטה להפחית במשמעות החיים ומההנאה מרוב הפעילויות השגרתיות, כגון: בעבודה, במועדון ובקשר עם קבוצת גילו. הרבה מחזרתו לשגרה נבע מזה ששכנים וחברים שלו "לא ויתרו עליו ולא השאירו אותו לבד" – ביקרו אותו, התקשרו אליו, גם בעת שהמשפחה שלו עסקה בענייניה הם היו אתו. השכנים ואנשים שונים בקהילה היו לו מקור שהחזיק אותו טוב בעת ההתמודדות עם פטירת אשתו. האמת היא, שהיום ניתן להגיד שהוא חזר לשגרה.

דין

במאמר זה מוצגות 12 אסטרטגיות התערבות טיפוליות מוטות תרבות, שזוהו בראיונות שהתקיימו עם עובדים סוציאליים ערבים ממחלקות לשירותים חברתיים. אסטרטגיות אלה התפתחו וצמחו בתוך התרבות הערבית ובהרמוניה עם ערכיה, והן נועדו לתת מענה מועיל לפונים במצבים שבהם אסטרטגיות טיפול מקצועיות אינן מספקות או אינן רלוונטיות. ניתן לומר שאסטרטגיות ההתערבות האלה לוקחות בחשבון ערכים תרבותיים בסיסיים של החברה הערבית הקולקטיבית, המסורתית והפטריארכלית. הן משקפות קווי פעולה מנחים, המבוססים על הבנה מעמיקה של ערכי התרבות והמבנה החברתי של הקהילה, שלפיהם הקולקטיב נמצא במרכז, וטובתו קודמת לטובת הפרט (Haj, 1993, 2000; Barakat, 1993, 2000; Al-Krenawi, 2000; Yahia, 1995).

שתי האסטרטגיות – הבלטת ההשפעות שיש להחלטות של הפונה על הסביבה החברתית הלואאלית שלו והצגת המשמעות התרבותית של הבעיה בפני הפונה והדגשת השלכותיה החברתיות בקשר אליו – משקפות את התחשבות העובד הסוציאלי בנוקשות הפרט למשפחה המורחבת, בתלות בה ובמיקומה בחייו (Al-Haj, 1989; Al-Krenawi & Graham, 1998; Haj-Yahia, 1995). נוסף על כך, בתרבות קולקטיבית, כפי שמצאו מחקרים קודמים, הנטייה של האנשים היא לבחור באסטרטגיות המאופיינות בהימנעות מקונפליקטים, עימותים וסיכונים (Ohbuchi, 1999; Fukushima & Tedeschi). בהתאם לכך, האסטרטגיה של אימוץ דפוסי תקשורת המאופיינים על ידי ויתורים והימנעות מעימותים משקפת את הדגש של העובד הסוציאלי על שמירת ההרמוניה עם החברה, התלות ההדדית וההסכמה הכללית (Jung-Soo & Soone, 2003; Neuliep, 2000).

העובד הסוציאלי הערבי מודע לכך שהחברה הערבית מספקת לאדם הרגשת שייכות, זהות, הגנה ותמיכה רגשית, והוא יודע שבעיה שמתעוררת אצל הפרט בחברה זו הופכת לעתים קרובות לבעיית הכלל ומאחדת את חברי הקבוצה. עובד סוציאלי זה רואה באסטרטגיות של גיוס תמיכה מהסביבה החברתית הלואאלית של הפונה המבוססת על קשרי דם (המשפחה המורחבת והחמולה) ומקבוצת השייכות (שאינה מבוססת דווקא על קשרי דם – קבוצת החברים לעבודה, קבוצה דתית, קבוצת גיל) מענה מועיל, בהיותו בהלימה עם ציפיות החברה.

אסטרטגיית "אל-סותרת" ואסטרטגיית ההגליה ושינוי מקום מגורים כדי להתחיל חיים חדשים נועדו להציע קו מנחה לפעולה תוך התחשבות בערכים תרבותיים המקשרים בין גוף האישה ובתוליה ובין כבוד המשפחה. על פי ערכים אלו, התנהגות שאינה הולמת את הציפיות החברתיות, כמו קיום יחסי מין מחוץ למסגרת הנישואין, נחשבת לטאבו, ודינה של אישה במקרים אלה עלול להיות מוות (רצח על רקע מה שנקרא "כבוד המשפחה") (Al Haj, 1989; Carrol, 2000; Cindoglu, 2000; Mernissi, 2000a, b). חשוב לציין ששתי האסטרטגיות האלו מיועדות לשמור על חיי האישה בתוך החברה, תוך הימנעות מנקיטת צעדים אשר יעוררו חשש לחייה או להפעלת סנקציות חברתיות נגדה, כמו נידוי חברתי.

אסטרטגיות מוטות תרבות שזוהו בעבודה זו מראות שעובדים סוציאליים שומרים על מרכזיותה של הדת כמשמרת סדר קיים, מסורת ומנגנון של שליטה (Barakat, 1993). האסטרטגיות של קרבה לאלוהים כמקור כוח לעמידה בפני קשיים ובעיות וייחוס האסונות שקורים לאנשים לגורל, משקפות את מרכזיותה של הדת, וזאת דרך הסתמכותן עליה וגזירתן ממנה.

זאת ועוד: האסטרטגיות של עריכת "סולחה" בין המסוכסכים ביזמת מכובדי הקהילה וגיוס הגנה וחסות מההנהגה המקומית מתחשבות במדרג החברתי ובסטטוס של המבוגרים בחברה ובקהילה כמוקדי כוח שיכולים לסייע במתן מענה לבעיות חברתיות. זאת במקום לערב את הרשויות הפורמליות, כמו משטרה ואחרים. האסטרטגיה של ניסוח מחדש לבעיה תוך שימוש במושגים וביטויים תרבותיים רלוונטיים באה לפשט את תוכן הבעיה ולקרבו לתפיסת האנשים שיכולים לסייע בפתרונה.

לסיכום, בעקבות מאפייניה של התרבות הערבית, האסטרטגיות הנגזרות ממנה מאופיינות כבעלות נטייה קולקטיבית-מסורתית, המבוססת על ערכים ונורמות מסורתיות ואשר מתאימה למאפייניה וגבולותיה של החברה הערבית שבה צמחה. משום כך, עובדים סוציאליים ערבים בוחרים באסטרטגיות התערבות התואמות את תרבותם ואשר מבוססות על היכרות מעמיקה עם תרבות זו, שהיא תרבותו של הפונה. שיטת עבודה זו של העובד הסוציאלי יכולה להיתפס כ"חתרנית", שכן לכאורה היא שמרנית, אך היא מתבצעת מתוך אמונתו שהיא דרך לשמור על טובת הפונה בהקשר התרבותי. ממקרים שהוצגו במאמר זה ניתן להסיק, שבמצבים מסוימים, בחירה באסטרטגיה שהמסגרת המקצועית היא הסימוכין הבלעדיים שלה, יכולה ללקות בחסר ולפעמים אף לסכן את חיי הפונה ולהיתפס כלא לגיטימית בעיני החברה. יתרה מזו, העובד הסוציאלי הערבי רואה את טובת הפונה עולה בקנה אחד עם שמירת ההרמוניה בינו ובין החברה, וזאת מפני ש"העצמי" של הפונה הוא חלק בלתי נפרד מהקולקטיב. למעשה, הפונה והקולקטיב הם בעלי מטרות, צרכים ואינטרסים משותפים. לכן טובת הפרט נתפסת כחלק בלתי נפרד מטובתו של הקולקטיב עצמו. בשונה מהתמיכה המסורתית של המשפחה והקהילה בפונה שבמצוקה, העובד הסוציאלי מחפש פתרונות לבעיות הפונה בזירת המתח שבה

נוצרה הבעיה, כגון קשיים עם הקהילה או התנגשות עם דרישות הדת. כך העובד הסוציאלי יוצר לעתים קרובות תהליך טיפולי מקצועי ומעגלי המותאם לחברה קולקטיבית-מסורתית, תהליך שיוצא מהקהילה או מהדת וחוזר אליהן בחזרה. מוקד עבודתו של העובד הסוציאלי היא הגנת הפונה והגברת יכולותיו ומיומנותיו האישיות. תפקיד העובד הסוציאלי הערבי אינו חד-משמעי וברור מאליו; הוא יכול להיתפס כסוכן שימור אשר מנציח ומקבע לכאורה את מעמדם הרם של הקולקטיב והמסורת, או לחלופין, הוא יכול להיתפס כסוכן שינוי אשר חותר תחת הקולקטיב בדרך מתוחכמת מוטת תרבות ורותם אותו לפתרון.

באמתחתו של העובד הסוציאלי הערבי יש שני סוגים של אסטרטגיות התערבות: האחת מסתמכת על תאוריות ומודלים שלמד בהכשרתו המקצועית, והשנייה נובעת מהתרבות שבה צמח ובה הוא חי. לעתים אסטרטגיות אלו משלימות אחת את השנייה, ולעתים מתקיימת ביניהן סתירה. יש לציין, כי שימוש בסוג אחד של אסטרטגיות אינו מצביע על שלילתו של הסוג האחר ואינו מעמיד בהכרח מערך התערבות אחד כנגד מערך ההתערבות האחר. הזמינות של אסטרטגיות התערבות שונות, בין אם הן בקונפליקט או שהן משלימות אחת את השנייה, היא פריווילגיה לעובד הסוציאלי הערבי ומגדילה את מרחב התמרון שלו כדי לתת מענה מושכל, רלוונטי ומועיל לבעיות של הפונה ובהתאם לנסיבות חייו.

מומלץ לבחון את יישום האסטרטגיות ההתערבות התרבותיות-ערביות ואת יישום אלו המקצועיות-מערביות, כדי לגלות מהם המצבים שבהם העובד הסוציאלי מיישם כל סוג של אסטרטגיות ומהי מידת היעילות היחסית שלהן.

לבסוף, אמנם מחקר זה התמקד בשיטות התערבות מוטות תרבות של עובדים סוציאליים ערבים בחברה הערבית בישראל, אך תובנותיו ושיטת המחקר שהוא מציע עשויות להיות רלוונטיות לחברות שונות ומסורתיות אחרות. לאור זאת, ניתן להשתמש בשיטת המחקר המוצעת לזיהוי שיטות התערבות מוטות תרבות בחברות מגוונות ובקרב עובדים סוציאליים מתרבויות שונות. המלצה זו חשובה במיוחד בעידן של היום, שיש בו מגמה של הבנה ושל יחס מכבד לשונות התרבותית בעולם.

מקורות

- אלקוראן הקדוש**, תרגום צבי חיים. לייפציג: דפוס ק"וו פולראט (תרס"ז).
- אלקרינאוי, ע' (2002). עבודה סוציאלית עם פונים ערבים במערכות בריאות הנפש. **עבודה רווחה כב(1)**, 75–97.
- מלקינסון, ר' וסויה, ר' (1995). העצמה, תיאוריה ויישום עם משפחות ערביות. **במשפחה**, 38, 31–45.
- עבד אל-אלרחים, א' (1993). **תופעת הגירושין בסוריה סיבותיה והמשתנים החברתיים החדשים**. עבודת מוסמך, האוניברסיטה הירדנית, רבת עמון.
- תלי, ס' (2005). **הקשר בין תהליך הגירושין בבית הדין השרעי לבין הסתגלותם של גברים ונשים לגירושין**. עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב.

- Abu-Baker, K., & Dwairy, M. (2003). Cultural norms versus state law in treating incest: A suggested model for Arab families. *Child Abuse and Neglect*, 27, 109–123.
- Al-Haj, M. (1987). *Social change and family processes*. Boudler, CO: Westview Press.
- Al-Haj, M. (1989). Social research on family lifestyle among Arabs in Israel. *Journal of Comparative Family Studies*, 20, 175–195.
- Al-Issa, I. (1990). Culture and mental illness in Algeria. *International Journal of Social Psychiatry*, 36(3), 230–240.
- Al-Krenawi, A. (1999). Social workers practicing in their non-western home communities: Overcoming conflict between professional and cultural values. *Families in Society*, 80(5), 488–495.
- Al-Krenawi, A. (2000). Bedouin-Arab clients' use of proverbs in the therapeutic setting. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 22(2), 91–102.
- Al-Krenawi, A., & Graham, J. R. (1998). Divorce among Moslim Arab woman in Israel. *Journal of Divorce and Remarriage*, 29, 103–119.
- Al-Krenawi, A., & Graham, J. R. (2000). Culturally sensitive social work practice with Arab clients in mental health setting. *Health Social Work*, 25, 9–22.
- Applewhite, S. L. (1998). Culturally competent practice with elderly Latinos. *Journal of Gerontological Social Work*, 30, 1–5.
- Ashencaen Crabtree, S., Husain, F., & Spalek, B. (2008). *Islam and social work: Debating values, transforming practice*. Bristol: The Policy Press.
- Barakat, H. (1993). *The Arab world: Society, culture and state*. Berkeley, CA: University of Californian Press.
- Barakat, H. (2000). *Arab society in the twentieth century: A study of conditions and relationships*. Beirut: Markiz Dirasat al-wihda al-Arabiya.
- Barise, A. (2005) Social work with Muslims: Insights from the teachings of Islam. *Critical Social Work*, 6(2).
- Budman, C. L., Lipson, J. G., & Meleis, A. I. (1992). The cultural consultant in mental health care: The case of an Arab adolescent. *American Journal of Orthopsychiatry*, 62(2), 359–370.
- Carrol, L. (2000). Arranged marriages: Law, custom and the Muslim girl in the U.K. In P. Iikkaracan (Ed.), *Women and sexuality in Muslim societies* (pp. 245–252). Istanbul, Turkey: Women for Women's Human Rights (WWHR).
- Cindoglu, D. (2000). Virginity tests and artificial virginity in modern Turkish medicine. In P. Iikkaracan (Ed.), *Women and sexuality in Muslim societies* (pp. 215–228). Istanbul, Turkey: Women for Women's Human Rights (WWHR).

- Clarence, E. (1999). Citizenship and identity: The case of Australia. In S. Roseneil & J. Seymour (Eds.), *Practicing identities: Power and resistance* (pp. 199—222). Basingstoke: Macmillan Press.
- Council on Social Work Education (2001). *Educational policy and accreditation standards*. Alexandria, VA: Council on Social Work Education.
- Deweese, M. (2001). Building cultural competence for working with diverse families: Strategies from the privileged side. *Journal of Ethnic and Cultural Diversity in Social Work*, 9, 33—51.
- Dwairy, M. (1998). *Cross-cultural counselling: The Arab-Palestinian case*. New York: Haworth Press.
- Dwairy, M. (2001). Foundations of psychological dynamic personality theory of collective people. *Clinical Psychology Review*, 22, 343—360.
- Ember, C. R., & Ember, M. (1998) *Anthropology: A brief introduction*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Fabreka, H. (1991). Psychiatric stigma in non-western societies. *Comprehensive Psychiatry*, 32(6), 534—551.
- Fellin, P. (2000). Revisiting multiculturalism in social work. *Journal of Social Work Education*, 36, 261—278.
- Goodstein, L., Nolan, T., & Pfeiffer, J. W. (1992). *Applied strategic planning*. New York: McGraw-Hill.
- Graham, J. R (2002). Canada. In J. Dixon & R. P. Scheurell (Eds.), *The state of social welfare: The twentieth century in cross-national review* (pp. 77—108). London and Westport, CT: Praeger.
- Graham, J. R. (2005). Social welfare (Canada) before the Marsh report. In J. Herrick & P. Stuart (Eds.), *Encyclopedia of social welfare history in North America* (pp. 358—361). Thousand Oaks: Sage. (Canadian entries edited by John R. Graham.)
- Haj-Yahia, M. (1995). Toward culturally sensitive intervention with Arab families in Israel. *Contemporary Family Therapy*, 17, 429—447.
- Haj-Yahia, M., Bargal, D., & Guterman, N. (2000). Perception of job satisfaction services effectiveness and burnout among Arab social workers in Israel. *International Journal of Social Welfare*, 9, 201—210.
- Haj-Yahia, M., & Sadan, E. (2008). Issues in intervention with battered women in collectivist societies. *Journal of Marital and Family Therapy*, 34(1), 1—13.
- Heine, S. J., Lehman, D. R., Markus, H. R., & Kitayama, S. (1999). Is there a universal need for positive self-regard? *Psychological Review*, 106, 766—794.
- Hofstede, G., & McCare, R. (2004). Personality and culture revisited: Linking traits and dimensions of culture. *Cross-Cultural Research*, 38, 52—88.

- Holland D., & Quinn, N. (Eds.) (1987). *Cultural models in language and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoshino-Browne, E., Zanna, A. S., Spencer, S. J., & Zanna, M. P. (2005). On the cultural guises of cognitive dissonance: The case of easterners and westerners. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 294–310.
- Jagdish, N. S., & Gary, L. F. (1982). A model of strategy mix choice for planned social change. *Journal of Marketing*, 46, 15–26.
- Jung-Soo, Y., & Soona, P. (2003). Cross-cultural differences in decision-making styles: A study of college students in five countries. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 31, 35–47.
- Kitayama, S., Conner Snibbe, A., Markus, H. R., & Suzuki, T. (2004). Is there any free choice? Self and dissonance in two cultures. *Psychology Science*, 15, 527–533.
- Lazear, E. (1997). Culture and language. *Journal of Political Economy*, 107(6), 95–126.
- Lee, M., & Greene, G. J. (1999). A social constructivist framework for integrating cross-cultural issues in teaching social work. *Journal of Social Work Education*, 35, 21–37.
- Lowenstein, A., & Katz, R. (2000). Rural Arab families coping with care giving. *Marriage & Family Review*, 30, 179–197.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implication for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98, 224–253.
- Marsella, A. J., & Yamada, A. M. (2000) Culture and mental health: An introduction and overview of foundations, concepts, and issues. In I. Cuellar & F. A. Paniagua (Eds.), *Handbook of multicultural mental health* (pp. 3–22). San Diego, CA: Academic Press.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. Jr. (1999). A five-factors theory of personality. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed.) (pp. 139–153). New York: Guilford.
- Mernissi, F. (2000a). The Muslim concept of active women's sexuality. In P. Ilikaracan (Ed.), *Women and sexuality in Muslim societies* (pp. 19–36). Istanbul, Turkey: Women for Women's Human Rights (WWHR).
- Mernissi, F. (2000b). Virginity and patriarchy. In P. Ilikaracan (Ed.), *Women and sexuality in Muslim societies* (pp. 203–214). Istanbul, Turkey: Women for Women's Human Rights (WWHR).
- Mikulincer, M., Weller, A., & Florian, V. (1993). Sense of closeness to parents and family rules: A study of Arabs and Jewish youth in Israel. *International Journal of Psychology*, 28, 323–335.
- Mildred, J., & Zuniga, X. (2004). Working with resistance to diversity issue in the classroom: Lessons from teacher training and multicultural education. *Smith College Studies In Social Work*, 74, 359–376.

- Miller, J. G. (1999). Cultural psychology: Implications for basic psychological theory. *Psychological Science*, 10, 85—91.
- Millstein, K. H. (1997). The taping project: A method for self-evaluation and “informed consciousness” in racism courses. *Journal of Social Work Education*, 33, 491—506.
- Neuliep, J. W. (2000). *Intercultural communication: A contextual approach*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Ohbuchi, K., Fukushima, O., & Tedeschi, J. T. (1999). Cultural values in conflict management: Goal orientation, goal attainment, and tactical decision. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30, 51—71.
- Park, Y. (2005). Culture as a deficit: A critical discourse analysis of the concept of culture in contemporary social work discourse. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 32(3), 11—33.
- Payne, M. (1997). *Modern social work theory: A critical introduction* (2nd ed.). London: McMillan.
- Qur'an. M. H. Shakir's Translation (1983). Elmhurst, NY: Tahrike Tarsile Qur'an, Inc.
- Robertson, I. (1987). *Sociology* (3rd ed.). New York: Worth.
- Roseneil, S., & Seymour, J. (1999). Practicing identities: Power and resistance. In S. Roseneil & J. Seymour (Eds.), *Practicing identities: Power and Resistance* (pp. 1—10). Basingstoke, U.K: Macmillan Press.
- Savaya, R. (1995). Attitudes towards family and marital counseling among Israeli Arab women. *Journal of Social Service Research*, 21(1), 35—51.
- Savaya, R. (1998). The under-use of psychological services by Israeli Arabs: An examination of the roles of negative attitudes and the use of alternative sources of help. *International Social Work*, 41, 195—209.
- Savaya, R., & Cohen, O. (2005). Help-seeking among Muslim Arab divorcees in Israel. *British Journal of Social Work*, 35, 727—742.
- Schmitz, C. L., Stakeman, C., & Sisneros, J. (2001). Education professionals for practice in multicultural society: Understanding oppression and valuing diversity. *Families in Society*, 82(6), 612—622.
- Sue, D. W., & Sue, D. (1990). *Counselling the culturally different: Theory and practice*. New York: Wiley.
- Torres, J. B., & Jones, J. M. (1997). You've got to be taught: Multicultural education for social workers. *Journal of Teaching in Social Work*, 15, 161—179.
- Triandis, H. C. (1989). The self and social behavior in differing cultural context. *Psychological Review*, 96, 506—520.
- Triandis, H. C. (1996). The psychological measurement cultural syndromes. *American Psychologist*, 51, 407—415.
- Yan, M. C. (2008). Exploring cultural tensions in cross-cultural social work practice. *Social Work*, 53(4), 317—328.

נספח א

שאלון: זיהוי אסטרטגיות תרבותיות מוטות תרבות

שם: _____

גיל: _____

מגדר: א. זכר ב. נקבה

דת: _____

ותק בעבודה (מספר שנים): _____

יישוב: _____

האם את/ה חושב/ת שקיימות אסטרטגיות התערבות תואמות תרבות ערבית?
אם כן, מהן?

האם היו מקרים טיפוליים שבהם נעזרת או השתמשת באסטרטגיות התערבות תואמות תרבות ערבית? נא לתאר אותן.

מה הנחה אותך להשתמש באסטרטגיות מסוג זה?

האם ידוע לך על עמיתים אשר השתמשו ונעזרו באסטרטגיות התערבות תואמות התרבות ערבית?

באילו מקרים משתמשים העובדים הסוציאליים הערבים באסטרטגיות תואמות תרבות?

לדעתך, מהם הגורמים אשר משפיעים על בחירת אסטרטגיות התערבות תואמות תרבות בקרב עובדים סוציאליים ערבים?

האם ניתן לפנות אליך שוב בהמשך המחקר: א. כן ב. לא

אם כן, אנא ציין את הדוא"ל שלך: _____